

ДОКТРИНА Г. Ф. ШЕРШЕНЕВИЧА ПРО ПРАВО І ДЕРЖАВУ¹

Н. СЕЛЕЗНЬОВА

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри прокурорського нагляду
та організації правоохоронної діяльності
(Саратовська державна юридична академія)*

Вихід у світ монографії Т. А. Желдибіної є надзвичайно актуальним і своєчасним, оскільки в 2013 р. виповнюється 150 років з дня народження відомого теоретика права і цивіліста Габріеля Феліксовича Шершеневича (1863–1912).

Монографія справляє враження завершеного, логічно витриманого дослідження і має новаторський характер. Т. А. Желдибіна вперше вивчає на доктринальному рівні систему наукових поглядів Г. Ф. Шершеневича, що комплексно відображають ідеологічні установки вченого з фундаментальних проблем права і держави.

Автор розглядає доктрину Г. Ф. Шершеневича з позиції юридичного позитивізму. Цей підхід вписується в традиційне розуміння поглядів ученого як прихильника юридичного позитивізму. Автор переконливо доводить, що для Г. Ф. Шершеневича істина накреслена в законі, в догмі права. Для вченого першорядним завданням є опис правових норм, а потім вже — узагальнення. Саме розуміння догми як систематичного викладу норм права, що належать до тієї чи іншої галузі, дало змогу правознавцеві виробити систему понять і категорій для юриспруденції. Цікавою для читача буде вказівка автора на те, що у вченні Г. Ф. Шершеневича позитивістський підхід до права поєднувався з соціологічним трактуванням.

Прагнучи показати зв'язок юридичних норм і відносин з соціальною дійсністю, він, разом з тим, визнавав важливість вивчення науки соціології в рамках дослідження правових явищ.

Т. А. Желдибіна вельми цікаво викладає біографію Г. Ф. Шершеневича, етапи його творчого шляху, залучаючи читача до процесу осмислення умов, що сприяли становленню поглядів правознавця. Особливу увагу автором приділено ролі Г. Ф. Шершеневича як вченого і педагога на юридичному факультеті Імператорського Казанського університету, як одного із засновників казанської школи права. Важливою складовою рецензованого монографічного дослідження є вивчення інтелектуальної біографії Г. Ф. Шершеневича у

¹ Желдыбина Т. А. Доктрина Г. Ф. Шершеневича о праве и государстве. — М. : Юрлитинформ, 2011. — 224 с.

зв'язку з його приналежністю до польської нації. Автор монографії зазначає, що на духовне життя Казанського університету суттєво вплинули польські вчені, для яких характерна високий ступінь духовності — не лише в питаннях віри, але і в прагненні до різних починань, а також вірність національним традиціям (дбайливе збереження системи виховання дітей, створення католицьких громад і костелів, шанування класиків національної літератури). Серед поляків-вчених, які своїми знаннями, особистим прикладом, способом життя сприяли формуванню демократичної інтелігенції, Г. Ф. Шершеневич справив значний вплив на становлення і розвиток юридичної науки Росії.

Одне з головних достоїнств книги — використання обширної джерельної бази, в тому числі матеріалів фондів Національного архіву Республіки Татарстан, багато з яких вперше введені в науковий обіг.

Монографія має практичну спрямованість, оскільки сформульовані Г. Ф. Шершеневичем висновки в подальшому використовувалися і використовуються галузевими науками і реалізуються в практичній юриспруденції. роботах Г. Ф. Шершеневича найбільш яскраво відобразилося взаємопроникнення загальнотеоретичних положень у сфері права та висновків спеціальних галузевих юридичних наук. Т. А. Желдибіна логічно вибудовує монографію в двох ракурсах — загально- та спеціально-юридичному.

Перший розділ — «Формування основ філософії права Г. Ф. Шершеневича» складається з двох підрозділів. У одному з них автор досліджує теоретичні та методологічні основи доктрини Г. Ф. Шершеневича про право і державу. Автором вірно відзначено, що всі правові явища Г. Ф. Шершеневич вивчав крізь призму філософії права, але задумана ним робота «Філософія права» так і не була логічно завершена. Т. А. Желдибіна справедливо звертає увагу на те, що значний вплив на становлення поглядів Г. Ф. Шершеневича справили в першу чергу європейська і російська юридична наука. Досліджуючи законодавство західноєвропейських країн, він формулює основні поняття, які не втратили своєї актуальності й нині, як для загальної теорії права, так і для галузевих юридичних наук. Певний недолік монографії в тому, що автором приділяється недостатньо уваги державно-правовій доктрині Г. Ф. Шершеневича в контексті порівняльного вивчення зарубіжної та російської теорії і практики.

Другий підрозділ першого розділу присвячено впливу філософського і юридичної позитивізму на формування доктрини Г. Ф. Шершеневича. Автор привертає увагу до особливостей формування позитивістської теорії права Г. Ф. Шершеневича, розглядаючи філософський позитивізм як основу його вчення і вірно відзначаючи, що мислитель продовжив традиції англійської аналітичної школи права та європейського юридичного позитивізму.

Найбільш цікавий другий розділ роботи, присвячений характеристиці правових поглядів Г. Ф. Шершеневича. У першому підрозділі автор розкриває основні підходи до вивчення права і особливості праворозуміння мислителя. Важливим бачиться авторське дослідження дефінітивного апарату іменитого вченого (право, норма права, джерело права, закон, законодавство, юридичний факт, право і дієздатність, суб'єкт і об'єкт права, фізична і юридична особа та ін.).

Звертаючись до системи права Г. Ф. Шершеневича в другому підрозділі, автор вводить читача в бачення вченим взаємозв'язку загальної теорії права і галузевих юридичних наук. Через призму теорії права Т. А. Желдибіна при-

вертає увагу до галузей публічного (державного, адміністративного, кримінального, фінансового, судового) та приватного (цивільного та торгового) права. Автор досліджує галузі права за Г. Ф. Шершеневичем, простежуючи поділ вченим правовідносин на основні (речові, виняткові, особисті, зобов'язальні) і складні (сімейні, спадкові, конкурсні) права, детально аналізує виняткові права, серед яких Г. Ф. Шершеневич виділяв авторське, художнє, музичне право, привілеї на промислові винаходи, право на фірму, фабричне і товарне клеймо, фабричні малюнки і моделі. Найбільший інтерес викликає вчення Г. Ф. Шершеневича про авторське право, розглянуте автором монографії в рамках другого розділу, якому вчений присвячує одну з головних своїх праць — «Авторське право на літературні твори» (Казань, 1891).

Т. А. Желдибіна не обходить увагою і надзвичайно важливу проблему кодифікаційного процесу, який Г. Ф. Шершеневич розглядав також у рамках позитивістської теорії права, вивчаючи в першу чергу сутність, мету, завдання кодифікації.

У рамках третього розділу автор у першому підрозділі докладно зупиняється на державознавчих поглядах Г. Ф. Шершеневича. Вивчаючи державну владу і форми державного устрою в рамках першого підрозділу, точно відзначено, що поняття держави у Г. Ф. Шершеневича несе значне світоглядне навантаження. Проаналізувавши ознаки держави, державну владу в системі інших різновидів соціальної влади, автор вірно вказує на дослідження Г. Ф. Шершеневичем держави в комплексі розглянутих питань співвідношення держави, права і суспільства.

У підрозділі другого зазначеного розділу розглянуто погляди Г. Ф. Шершеневича на сучасне йому місцеве самоврядування, де автором постулюється висновок про близькість поглядів ученого до «громадської» концепції місцевого самоврядування.

В останньому підрозділі монографії автор звертає увагу на взаємовідносини держави, права і суспільства в доктрині Г. Ф. Шершеневича, доходючи в результаті пошуків висновку про прагнення Г. Ф. Шершеневича описати і пояснити необхідність побудови в Росії громадянського суспільства.

Особливо актуальним і цікавим є звернення автора до позиції Г. Ф. Шершеневича щодо судової системи і принципів судочинства (багато з яких в подальшому були законодавчо закріплені, в тому числі на конституційному рівні), серед яких він виділяє: відокремлення суду від адміністрації; здійснення правосуддя тільки судом; незалежність і незмінність суддів; включення в судову систему мирових суддів, участь громадян у здійсненні правосуддя, а саме — залучення присяжних засідателів; гласності судового розгляду як одного з основних принципів організації діяльності судів; забезпечення права підозрюваного і обвинуваченого на захист; запровадження умовного засудження.

Представлений автором монографії словник юридичної термінології в контексті державно-правової доктрини Г. Ф. Шершеневича також становить інтерес для читача.

Авторський стиль характеризують переконливість викладу, глибина наукових думок, що дало змогу сформулювати чимало оригінальних висновків і суджень.